## Ο διαμελισμός του Λίμπονα

Όσο κι αν ζούσαν καλύτερα οι Αθηναίοι σε σχέση με τους κατοίκους των άλλων ελληνικών πόλεων, δεν έπαυαν να βρίσκονται εκτεθειμένοι στις όποιες διαθέσεις των διορισμένων διοικητών και φοροεισπρακτόρων. Οι πολλοί από αυτούς, θέλοντας και μη, πειθαρχούσαν στην θέληση του επικεφαλής στο σουλτανικό χαρέμι αρχιευνούχου, για ήπια αντιμετώπιση των ντόπιων. Υπήρχαν, όμως, κι εκείνοι που έβλεπαν τον διορισμό ως προσοδοφόρα θέση που, με το οικονομικό στράγγισμα των ραγιάδων, μπορούσε να τους κάνει πλούσιους. Κι ακόμα, δεν ήταν σπάνιες οι φορές που οι διάφοροι αγάδες εξαντλούσαν τη σκληρότητά τους στους Αθηναίους, επιδεικνύοντας την εξουσία τους.

Παράδειγμα τέτοιου διοικητή παραθέτει ο Πελοποννήσιος λόγιος, Χριστόφορος Άγγελος, που, στα 1606 ή 1607, έφθασε στην Αθήνα για να σπουδάσει πλάι σε έναν σπουδαίο δάσκαλο της εποχής. Ήταν, έγραψε, σε τόσο μεγάλο βαθμό φιλάργυρος, απάνθρωπος και άδικος, ώστε οι Αθηναίοι έστειλαν τρεις φορές πρεσβεία στον σουλτάνο, ζητώντας από την Υψηλή Πύλη κάτι να κάνει. Και τις τρεις φορές, στάλθηκαν στην Αθήνα ελεγκτές που, όμως, έφυγαν άπρακτοι. Ο ίδιος ο Χριστόφορος Άγγελος έπεσε θύμα της απανθρωπιάς του Τούρκου διοικητή, επειδή και μόνο ο αγάς μισούσε τον δάσκαλό του: Με δικαιολογία ότι φορούσε κόκκινο ράσο και είχε μυτερό γένι, φυλακίστηκε ως Ισπανός κατάσκοπος! Στην δίκη, του ζητήθηκε να αλλαξοπιστήσει κι επειδή αυτός αρνήθηκε, υποβλήθηκε σε βασανιστήρια. Τον άφησαν μισοπεθαμένο και χωρίς χρήματα. Κι επειδή κυκλοφόρησε φήμη ότι θα τον συνελάμβαναν πάλι με σκοπό να τον θανατώσουν, αν δεν αλλαξοπιστούσε, κάποιοι φίλοι του τον βοήθησαν να το σκάσει. Έφυγε στην Αγγλία, όπου περιέγραψε σε βιβλίο («Πόνησις») τα δεινοπαθήματά του. Πέθανε στην Οξφόρδη το 1638, σε ηλικία 65 με 66 χρόνων.

Δεκαετίες αργότερα, ο Αθηναίος Μιχαήλ Λίμπονας, που είχε σταδιοδρομήσει στην Βενετία (το 1661, είχε εκλεγεί προϊστάμενος της εκεί ελληνικής παροικίας), γύρισε στην Αθήνα. Την βρήκε να δεινοπαθεί από την βάναυση μεταχείριση των Τούρκων. Έφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου πέτυχε ακρόαση από τον αρχιευνούχο, στον οποίο εξέθεσε, το τι γινόταν. Θύμωσε αυτός, απέδωσε νέα προνόμια στους Αθηναίους κι επέβαλε σκληρές ποινές στους υπαίτιους, τους οποίους υποχρέωσε να επιστρέψουν, όσους φόρους είχαν εισπράξει παράνομα. Όταν τα πράγματα ηρέμησαν, οι Τούρκοι αγάδες ξανάρχισαν τα ίδια. Ο Λίμπονας ταξίδεψε πάλι στην Κωνσταντινούπολη. Πέτυχε γι' άλλη μια φορά την

επιστροφή των αρπαγμένων φόρων και την καταδίκη των τουρκικών αρπακτικών αλλά του το φύλαξαν: Του έστησαν καρτέρι και, στις 23 Δεκέμβρη του 1678, τον κατακρεούργησαν. Οι Αθηναίοι μάζεψαν τα κομμάτια του και τα έστειλαν στον αρχιευνούχο. Εξαγριώθηκε αυτός και τιμώρησε με φοβερές ποινές τους εγκληματίες.

Το όλο κλίμα, όμως, είχε επιβαρυνθεί πολύ. Ο από το 1676 μητροπολίτης Αθήνας, Ιάκωβος Α', εργαζόταν με υπερβολικό ζήλο για να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής των Αθηναίων αλλά στους κόλπους της αθηναϊκής κοινωνίας είχε ξεσπάσει διχόνοια. Κάποιοι κατηγόρησαν τον Ιάκωβο ως φίλο των Βενετσιάνων με αποτέλεσμα το πατριαρχείο να τον επιτιμήσει. Η τιμωρία θεωρήθηκε ότι δεν τον συνέτισε, οπότε το πατριαρχείο προχώρησε στην καθαίρεσή του (το 1686) και την αντικατάστασή του από τον Αθανάσιο Β'. Οι Αθηναίοι δεν τον δέχτηκαν, οπότε το πατριαρχείο αφόρισε και αυτούς και τον Ιάκωβο, που είχε, στο μεταξύ, μετακομίσει στο Ναύπλιο, από όπου έστειλε την παραίτησή του (τον συγχώρησαν το 1690 αλλά, τότε, όλα είχαν τελειώσει).

**Οι Βενετσιάνοι στην Αθήνα**

Από το 1669, οι Βενετσιάνοι είχαν χάσει και την Κρήτη από τους Τούρκους. Πια, η ανατολική Μεσόγειος έμοιαζε απαγορευμένη για τα εμπορικά τους πλοία. Χρόνο με τον χρόνο, η ανάγκη να αποκτήσουν λιμάνια γινόταν επιτακτική. Θεώρησαν ότι βρήκαν την κατάλληλη ευκαιρία στα 1683, όταν οι Τούρκοι του σουλτάνου Μεχμέτ Δ' πολιορκούσαν την Βιέννη. Ανακάλεσαν (το 1684) από την αποστρατεία τον Φραγκίσκο Μοροζίνι (1619 - 1693/4): Ήταν αυτός που παρέδωσε τον Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) της Κρήτης στους Τούρκους αλλά έχαιρε μεγάλη εκτίμηση ως στρατηγός και ήρωας. Τον έχρισαν αρχηγό όλων των στρατιωτικών δυνάμεων (στρατού και ναυτικού) της Βενετίας και αρχιστράτηγο, κάτω από τις εντολές του οποίου έθεσαν και τους Γερμανούς μισθοφόρους του περιβόητου κόμη Όθωνα Γουλιέλμου Φον Καϊνιξμαρκ (1639-1688). Στόχος, η Πελοπόννησος.

Στα 1685, η βενετσιάνικη στρατιά πήρε τα κάστρα της Κορώνης και της Καλαμάτας και, στα 1686, τα κάστρα του Ναβαρίνου, της Μεθώνης και του Ναυπλίου. Οι διάφορες πόλεις, για να μην λεηλατηθούν, άρχισαν να στέλνουν στον Μοροζίνι χρήματα ως ετήσιο φόρο, με τον Βενετσιάνο να καθορίζει, ποιο ποσό αναλογεί στην καθεμιά. Από την Αθήνα, ο Καπουτσίνος μοναχός, Μιχαήλ Άγγελος Νταμπιρά (Dambira), έφθασε στο Ναύπλιο, ως απεσταλμένος των Αθηναίων, ζητώντας να οριστεί φόρος και για την πόλη του. Ο Μοροζίνι

απάντησε ότι η πρόταση ερχόταν την κατάλληλη στιγμή, καθώς σκόπευε να εκστρατεύσει στην Αττική και να υποχρεώσει τους Αθηναίους να αναγνωρίσουν κυρίαρχό τους την Βενετία. Και ότι η ειρήνη θα τους κόστιζε 40.000 ρεάλια
**214**

τον χρόνο, για όσο θα διαρκούσε η εκστρατεία. Νέα αθηναϊκή πρεσβεία, με επικεφαλής τον μητροπολίτη Ιάκωβο και μέλη τρεις δημογέροντες κι έναν ξένο, ύστερα από διαπραγματεύσεις, κατέβασε τον ετήσιο φόρο στα 9.000 ρεάλια. Στην Αθήνα, οι εγκατεστημένοι Τούρκοι, διαβλέποντας τα επερχόμενα, γκρέμισαν τον ναό της Απτέρου Νίκης για να κτίσουν προμαχώνες στην Ακρόπολη.

Τον ίδιο καιρό, συνεχιζόταν ο πόλεμος των Βενετσιάνων ενάντια στους Τούρκους. Μετά από μεγάλη μάχη, η Πάτρα κατακτήθηκε από τους Βενετσιάνους και στον Μοροζίνι απονεμήθηκε ο τίτλος «Πελοποννησιακός»! Μετά και την πτώση της Κορίνθου, ολόκληρη η Πελοπόννησος βρισκόταν σε βενετσιάνικα χέρια (την χώρισαν σε επτά φορολογικά διαμερίσματα). Πια, οι Αθηναίοι είχαν τον φόβο, μήπως λεηλατηθούν από τους Τούρκους, καθώς τους θεωρούσαν υπηκόους της Βενετίας. Έστειλαν νέα πρεσβεία στον Μοροζίνι, παρακαλώντας τον «να πάρει το κάστρο» (την Ακρόπολη), ώστε να γλιτώσουν την πόλη αλλά και τις περιουσίες τους.

Ο Μοροζίνι ήταν ευχαριστημένος με την Πελοπόννησο, που εξασφάλιζε πάρα πολλά λιμάνια για το εμπόριο της χώρας του. Σκεπτόταν, μάλιστα, να κόψει τον Ισθμό, δημιουργώντας μια διώρυγα που θα μετέτρεπε τα κατακτημένα εδάφη σε νησί με αρκετά μεγαλύτερη έκταση από το σύνολο των νησιών που απαρτίζουν την Βενετία. Δεν προχώρησε στην υλοποίηση των σχεδίων του, όταν οι μηχανικοί τον πληροφόρησαν για το κόστος και τον χρόνο που το έργο απαιτούσε.

Οργανώθηκε πολεμικό συμβούλιο στην Κόρινθο (14 Σεπτέμβρη 1687, με το νέο ημερολόγιο). Ο Μοροζίνι επέμενε να μην θέλει εκστρατεία στην Αττική. Οι λοιποί, που μετείχαν, ήθελαν, καθώς νέα αντιπροσωπεία των Αθηναίων κατέφθασε: Ανέφερε ότι οι Τούρκοι προσπαθούσαν να επισκευάσουν τα τείχη της Ακρόπολης, που βρίσκονταν στο μαύρο τους το χάλι, και να αποθηκεύσουν τρόφιμα και νερό στο κάστρο. Αποφασίστηκε η εκστρατεία να γίνει. Συγκεντρώθηκε στρατός από 9.880 άνδρες και 870 άλογα.

Παρασκευή, 9 (19 με το νέο ημερολόγιο) Σεπτέμβρη 1687, κάποια βενετσιάνικα πλοία κινήθηκαν από τις Σπέτσες προς την Εύβοια. Οι Τούρκοι της Θήβας θεώρησαν ότι στόχος ήταν η Χαλκίδα κι έσπευσαν να την ενισχύσουν. Όμως, το επόμενο απόγευμα (Σάββατο, 10/20 Σεπτέμβρη), όλος ο βενετσιάνικος στόλος βρέθηκε στον Πειραιά. Η απόβαση έγινε την επομένη, Κυριακή 11/21 Σεπτέμβρη. Οι Τούρκοι έτρεξαν να οχυρωθούν στην Ακρόπολη, ενώ

στον Πειραιά κατέφθασε αντιπροσωπεία δημογερόντων, η οποία δήλωσε υποταγή της πόλης στην Βενετία.

Οι Βενετσιάνοι ανέβηκαν στην Αθήνα χωρίς να συναντήσουν αντίσταση, την κυρίευσαν και εγκαταστάθηκαν στα άδεια τουρκικά σπίτια. Ο Μοροζίνι προχώρησε στην πολιορκία της Ακρόπολης, στήνοντας τα κανόνια του στους γύρω λόφους. Οι πρώτοι κανονιοβολισμοί ήταν τόσο άστοχοι, ώστε, αντί να πλήξουν τους πολιορκημένους, προκάλεσαν ζημιές στα σπίτια των Αθηναίων (τα βλήματα, που εκτοξεύονταν, περνούσαν πάνω από την Ακρόπολη κι έσκαγαν στον απέναντι λόφο!). Κατά τον ταγματάρχη Φραγκίσκο Μουάτσο, που κατέγραψε σε χρονικό τα του πολέμου, ζητήθηκε από τον Μοροζίνι να δοθούν αποζημιώσεις. Ο επικεφαλής αξιωματικός, Αντόνιο Μουτόνι, κόμης ντε Σαν Φελίτσε, στην ουσία αντικαταστάθηκε από κάποιον Λέανδρο, ως τελείως ανίκανος. Στις 15/25 του μήνα, μια βολή πέτυχε μικρή αποθήκη πυρομαχικών στα Προπύλαια και την ανατίναξε.

**Η πρώ τη καταστροφή του Παρθενώ να**

Το μεγάλο κακό έγινε την επομένη, Παρασκευή, 16/26 Σεπτέμβρη 1687, τη νύχτα: Μια βόμβα που εκτόξευσε ένα από τα στημένα κοντά στον Άγιο Δημήτριο τον Λουμπαρδιάρη κανόνια, χτύπησε την οροφή του Παρθενώνα, όπου οι Τούρκοι είχαν αποθηκεύσει πυρίτιδα. Φοβερή έκρηξη ακολούθησε, κάτω από τις ουρανομήκεις ζητωκραυγές («ζήτω η δημοκρατία» και «ζήτω ο Καϊνιξμαρκ») των πολιορκητών. Η οροφή του Παρθενώνα τινάχτηκε στον αέρα, ο φρούραρχος, ο γιος του και πολλοί Τούρκοι σκοτώθηκαν επιτόπου, ενώ μια μεγάλη πυρκαγιά κατέστρεφε τα εκεί σπίτια. Χρειάστηκαν δυο μέρες για να σβηστεί.

Σύμφωνα με τον Γερμανό μισθοφόρο, αξιωματικό Σομπιεβόλσκι, από τις 12/22 Σεπτέμβρη, οι Βενετσιάνοι είχαν πιάσει έναν από τους έγκλειστους στο κάστρο, που προσπαθούσε να διαφύγει. Τον ανέκριναν και τους αποκάλυψε ότι πυρομαχικά και αξιωματικοί των Τούρκων είχαν μεταφερθεί «σε ένα κτίριο που το έλεγαν ναό της Αθηνάς», επειδή πίστευαν ότι οι πολιορκητές δεν θα ήθελαν να το χτυπήσουν. Οπότε, ο Καϊνιξμαρκ έδωσε διαταγή να σημαδεύουν τον Παρθενώνα. Βέβαια, η κυρία
Άννα Άκερχελμ αλλιώς τα έγραψε. Ήταν η κυρία επί των τιμών της Αικατερίνης Σαρλότ, γυναίκας του Καϊνιξμαρκ, η οποία, με την άδεια της Βενετίας, ακολουθούσε τον άνδρα της στην εκστρατεία. Η Άννα Άκερχελμ, κρατούσε ημερολόγιο για τα γεγονότα που ζούσε κι έστελνε γράμματα στον αδελφό της. Για την καταστροφή του Παρθενώνα, είχε γράψει:

«Πόσο στεναχωρήθηκε η εξοχότητά του (ο Καϊνιξμαρκ) που αναγκάσθηκε να καταστρέψει τον ωραίο ναό ο οποίος για 3.000 χρόνια βρισκόταν χτισμένος εκεί και λέγεται ναός της Αθηνάς! Μάταια όμως! Οι βόμβες έκαναν τη δουλειά τους έτσι που, ποτέ πια σ' αυτόν τον κόσμο, ο ναός αυτός δεν θα μπορέσει να ξανακτισθεί!».

Κατά τον ταγματάρχη Φραγκίσκο Μουάτσο, η βολή ήταν τυχαία επιτυχής: Το βλήμα πέρασε από το μοναδικό άνοιγμα στην οροφή του ναού, έπεσε στα συγκεντρωμένα πυρομαχικά και τα ανατίναξε. Οπωσδήποτε, κομμάτια μάρμαρου εκτινάχτηκαν προς κάθε κατεύθυνση, τοίχοι κατέρρευσαν, ανάγλυφαν της ζωφόρου και κολόνες γκρεμίστηκαν.
Παρ' όλη, όμως, την τρομακτική ζημιά, οι οχυρωμένοι στην Ακρόπολη Τούρκοι συνέχισαν να αμύνονται. Κι από την Θήβα, ερχόταν τουρκικός στρατός. Οι μισθοφόροι του Καϊνιξμαρκ έκαναν έφοδο κι έτρεψαν σε φυγή τους επερχόμενους, που δεν έδωσαν καν μάχη. Κυριακή, 18/28 Σεπτέμβρη 1687, οι πολιορκημένοι παραδόθηκαν. Τους δόθηκε προθεσμία πέντε ημερών να φύγουν από την Αττική, μαζί με όσα από τα υπάρχοντά τους μπορούσαν να μεταφέρουν. Τα όπλα τους, κανόνια, πυρομαχικά, τρόφιμα και τα άλογά τους, παραδόθηκαν στους νικητές. Και οι δούλοι τους, χριστιανοί και Αιθίοπες, απελευθερώθηκαν.

Ο Μοροζίνι έστειλε «πομπώδη» αναφορά στην Βενετία για την κατάληψη της Αθήνας και, στις 22 του μήνα/2 Οκτώβρη, οργάνωσε πολεμικό συμβούλιο, στο οποίο πρότεινε να στραφούν άμεσα προς την Χαλκίδα, όπου έδρευε το σαντζάκι της Ελλάδας, και να κυριεύσουν την Εύβοια. Όμως, ο Καϊνιξμαρκ είχε αντίθετη γνώμη, προτείνοντας να ξεχειμωνιάσουν στην Αθήνα. Η πρότασή του έγινε δεκτή. Την επομένη (23 του μήνα/3 Οκτώβρη), 500 Τούρκοι αξιωματικοί και στρατιώτες και 2.500 γυναικόπαιδα κατέβηκαν στον Πειραιά. Βενετσιάνοι τους περίμεναν στην διαδρομή. Ο ίδιος ο Μοροζίνι, σε αναφορά του, παραδέχτηκε ότι άνδρες του τους επιτέθηκαν, προπηλάκισαν γέρους, έκλεψαν τα υπάρχοντά τους κι άρπαξαν γυναίκες, ακόμα και μικρά κορίτσια. Οι επικεφαλής των Τούρκων διαμαρτυρήθηκαν για την παραβίαση της συμφωνίας. Μάταια. Τα κλεμμένα δεν επιστράφηκαν, ενώ, με παρέμβασή του, μπόρεσε ο Μοροζίνι να ελευθερώσει ελάχιστες από τις γυναίκες που οι στρατιώτες του είχαν αρπάξει. Όσοι από τους Τούρκους κατάφεραν να φτάσουν στο λιμάνι, επιβιβάστηκαν σε έξι «ευρωπαϊκά» πλοία κι έφυγαν με προορισμό τη Σμύρνη και άλλα μέρη της Μικράς Ασίας.

Ο βενετσιάνικος στρατός και οι Γερμανοί μισθοφόροι του Καϊνιξμαρκ εγκαταστάθηκαν για τα καλά στην Αθήνα. Πρώτη δουλειά του νέου φρούραρχου της Ακρόπολης (κόμη Pomnei) ήταν να θάψει τα 300 πτώματα των Τούρκων υπερασπιστών του κάστρου που παρέμεναν εκτεθειμένα κι επιβάρυναν την όλη κατάσταση. Επειδή, μαζί με την ελευθερία, οι Βενετσιάνοι έφεραν στους Αθηναίους και την πανούκλα που αποδεκάτιζε τον πληθυσμό.

## Η δεύτερη καταστροφή του Παρθενώ να

Μια πρώτη πράξη των νέων κατακτητών της Αθήνας ήταν να μετατρέψουν το σπουδαιότερο τζαμί σε καθολική εκκλησία (για τους Βενετσιάνους) κι ένα ακόμα σε εκκλησία για τους Γερμανούς διαμαρτυρόμενους. Τα υπόλοιπα τζαμιά διαμορφώθηκαν σε εκκλησίες για τους ορθόδοξους Αθηναίους, όπως άλλωστε ήταν πριν να τα μετατρέψουν οι Τούρκοι. Ο Μοροζίνι προχώρησε σε διοικητικές παραχωρήσεις στους ντόπιους. Και οι ντόπιοι φρόντισαν να περιποιηθούν τους ξένους τους.

Ένας Αθηναίος, γιατρός που συστήθηκε ως κατευθείαν απόγονος του Περικλή, ανέλαβε να ξεναγήσει την κόμισσα σύζυγο του Καίνιξμαρκ. Και η κυρία επί των τιμών (Άννα Άκερχελμ), που την ακολουθούσε, περιέγραψε τις εντυπώσεις της:

«Η πόλη είναι η ωραιότερη από όλες τις άλλες που έχω δει. Υπάρχουν πολύ όμορφα σπίτια, τόσο των Ελλήνων όσο και των Τούρκων. Έχουν ρούχα από φίνο ύφασμα, θαυμάσια κεντήματα. Πήγαμε να δούμε έναν καπουτσίνο που κατοικεί στο Λυχνάρι του Δημοσθένους (εννοούσε το μνημείο του Λυσικράτη) και μας κέρασε κρασί, ψωμί, μήλα, σύκα και ρόδια. Μου είναι αδύνατον να περιγράψω όλες τις αρχαιότητες που βρίσκονται εδώ!».

Και σε άλλο σημείο εξιστορούσε:

«Σε 4 - 5 ελληνικά σπίτια που η κόμισσα επισκέφτηκε, της πρόσφεραν πορτοκαλάδες, λεμονάδες, φρέσκα αμύγδαλα, ρόδια και διάφορα γλυκίσματα. Την αποκαλούσαν "αφεντίνα" και απευθύνονταν σ' αυτήν λέγοντάς την "η αφεντιά σας"».

Οι Γερμανοί μισθοφόροι ανέλαβαν την φρούρηση της Αθήνας και δημιούργησαν στρατόπεδο μέσα στην πόλη. Φρόντισαν να καλοπερνάνε και μάλλον δεν έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στα καθήκοντά τους: Οι Τούρκοι της Βοιωτίας έκαναν συχνές επιδρομές στην Αττική και την

λεηλατούσαν ανενόχλητοι, με αποτέλεσμα πολλοί χωρικοί να εγκαταλείψουν την ύπαιθρο και να στριμωχτούν μέσα στην πόλη, επιβαρύνοντας τις επιπτώσεις από την πανούκλα. Όμως, ο Γερμανός μισθοφόρος Ούρλιχ Φρήντριχ Χόμπεργκ έγραψε:

«Η Αθήνα είναι μεγάλη και πολυάνθρωπη πολιτεία. Δεν αλλάζω το κρασί της Αττικής με την καλύτερη μπίρα. Εδώ βρήκα σταφύλια πελώρια σαν εκείνα που αναφέρει η Παλαιά Διαθήκη. Δύο άνδρες δύσκολα μπορούν να σηκώσουν ένα τσαμπί».

Οι σχέσεις, όμως, ανάμεσα στους Βενετσιάνους και τους Γερμανούς μισθοφόρους άρχισαν να οξύνονται. Ο Μοροζίνι παραπονιόταν ότι οι μισθοφόροι συνέχεια ζητούσαν να τους δοθεί αύξηση στους μισθούς τους. Και οι Γερμανοί ότι πληρώνονταν με υποτιμημένο νόμισμα. Για όλα αυτά πρέπει να έφταιγε η απραξία.

Αρχές Δεκέμβρη, παρουσιάστηκαν αιτίες για απασχόληση αλλά περισσότερο αφορούσαν δουλειές εργατών: Ο Μοροζίνι είχε στείλει στην Βενετία σχεδιάγραμμα της Αθήνας και του κάστρου της Ακρόπολης (το είχε σχεδιάσει ο ίδιος εκείνος ο μοιραίος για τον Παρθενώνα Αντόνιο Μουτόνι, κόμης ντε Σαν Φελίτσε). Εκείνο που οι Βενετσιάνοι άρχοντες πρόσεξαν ιδιαίτερα στο σχέδιο ήταν ότι πόλη και Ακρόπολη πλημμύριζαν στα αρχαία μνημεία. Οπότε, με ψήφους 162 υπέρ, 2 κατά και μια αποχή, αποφάσισαν να αναθέσουν στον Μοροζίνι να διαλέξει «το πιο σπουδαίο και πιο καλλιτεχνικό» από αυτά, να το ξηλώσει και να το στείλει στην Βενετία. Διάλεξε τα αγάλματα που κοσμούσαν το δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα, αυτά που αναπαριστούν την έριδα ανάμεσα στην Αθηνά και τον Ποσειδώνα για την κατοχή της Αθήνας.

Για να τα καταφέρει, έπρεπε να βάλει σκαλωσιές. Ιδανικά για την δημιουργία τους έδειχναν τα κατάρτια στις γαλέρες που ναυλοχούσαν στον Πειραιά. Όμως, ήταν μεγάλος μπελάς να τα βγάλουν, να τα μεταφέρουν στην Αθήνα, να τα ανεβάσουν στην Ακρόπολη, να στήσουν τις σκαλωσιές, να ξηλώσουν το αέτωμα κι έπειτα να τα μεταφέρουν πάλι στον Πειραιά για να τα επανατοποθετήσουν στα καράβια. Η ιδέα αυτή απορρίφθηκε. Έφτιαξαν πρόχειρες σκαλωσιές και προσπάθησαν να κάνουν την δουλειά με αυτές. Αέτωμα και σκαλωσιές γκρεμίστηκαν στο έδαφος. «Είναι θαύμα ότι δεν έπαθε κάτι κάποιος εργάτης», έγραψε στην αναφορά του προς τους άρχοντες της Βενετίας ο Μοροζίνι. Το άγαλμα του Ποσειδώνα, το άρμα της Νίκης και δυο άλογα, καθώς και άλλα γλυπτά, συντρίφτηκαν.

**Η ερήμωση της Αθήνας**

Τέλειωνε το 1687 και οι επιδρομές των Τούρκων από τη Θήβα συνεχίζονταν, η πανούκλα δεν έλεγε να περιοριστεί και ο αντικειμενικός σκοπός της εκστρατείας (η κατάληψη της Χαλκίδας) εκκρεμούσε. Έπρεπε να παρθούν αποφάσεις. Οργανώθηκε πολεμικό συμβούλιο για τις 21/31 Δεκέμβρη. Το δίλημμα ήταν να μείνουν στην Αθήνα αλλά να την οχυρώσουν ή να κινηθούν ενάντια στην Χαλκίδα, να την κυριεύσουν και, μετά, να επιστρέψουν;
Η πρώτη επιλογή απορρίφθηκε καθώς για την οχύρωση της πόλης χρειάζονταν γύρω στους 3.000 εργάτες και εργασία χρόνων. Η δεύτερη κολλούσε στην πιθανότητα, όσο ο στρατός θα έλειπε στην Εύβοια, να κυριευθεί η Αθήνα από τους Τούρκους της Θήβας, που ενισχύονταν. Ως λύση φαινόταν η εξαφάνιση της Αθήνας! Η σχετική πρόταση προέβλεπε να υπονομευτούν ολόκληρη η πόλη αλλά και η Ακρόπολη και να ανατιναχτούν και οι Αθηναίοι να μετακομίσουν σε άλλες περιοχές που κατέχονται από τους Βενετσιάνους. Ως έρημη χώρα, η Αθήνα δεν θα παρείχε πια κανένα κίνητρο στους Τούρκους να την κυριεύσουν!

Η πρόταση εγκρίθηκε και σε νέο πολεμικό συμβούλιο και ανακοινώθηκε στους Αθηναίους, οι οποίοι διαμαρτυρήθηκαν έντονα και αντιπρότειναν να αναλάβουν αυτοί τα έξοδα για την οχύρωση και να πληρώνουν μεγάλο ετήσιο φόρο. Ο Καϊνιξμαρκ βρέθηκε σύμμαχός τους και πρότεινε, αντί να τιναχτούν στον αέρα πόλη και Ακρόπολη, να βελτιωθεί η οχύρωση του κάστρου και να μείνει εκεί φρουρά που να ανεφοδιάζεται, όσο θα διαρκούσε η εκστρατεία στην Χαλκίδα. Η πρόταση απορρίφθηκε.

Οι προετοιμασίες για την αναχώρηση Βενετσιάνων, μισθοφόρων και Αθηναίων ξεκίνησαν στα τέλη Φλεβάρη. Στην πράξη, η υπονόμευση της πόλης και της Ακρόπολης αποδείχτηκε διόλου εύκολη υπόθεση: Απαιτούνταν εργασία χιλιάδων και πολύς χρόνος για να επιτευχθεί. Το σχέδιο εγκαταλείφθηκε. Αντί γι' αυτό, αφόπλισαν την Ακρόπολη. Η μετεγκατάσταση όλων των Αθηναίων κρίθηκε αναγκαία, καθώς προεξοφλούσαν την επάνοδο των Τούρκων και τα βέβαια αντίποινα.

Μια και τα αρχαία μνημεία γλίτωσαν την καταστροφή, άνετα μπορούσαν πια να ληστευτούν: Έμβλημα της Βενετσιάνικης Δημοκρατίας ήταν το λιοντάρι. Και το λιοντάρι στον Πειραιά ήταν τόσο ξακουστό, ώστε το λιμάνι ονομαζόταν «Πόρτο Λεόνε[215]». Ο Μοροζίνι θεώρησε σωστό να το ξηλώσει και να το στείλει στην Βενετία, μαζί με όποιο άλλο άγαλμα λιονταριού βρήκε του γούστου του στην Αθήνα.

Κι αφού το αφεντικό ξήλωνε αγάλματα, ο γραμματέας του Μοροζίνι, Σαν Γκάλλο, θεώρησε ότι κι αυτός μπορούσε να πάρει μαζί του ένα ενθύμιο: Προτίμησε το μαρμάρινο κεφάλι μιας από τις γυναίκες που κοσμούσαν το γκρεμισμένο δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα. Πάνω από 150 χρόνια αργότερα, το κεφάλι βρισκόταν στα χέρια ενός Βενετσιάνου μαρμαρά που ετοιμαζόταν να διαλύσει. Την τελευταία στιγμή, τον πρόλαβε ένας Γερμανός αρχαιολόγος

(Βέμπερ) και το αγόρασε. Το πούλησε στον Γάλλο πολιτικό και αρχαιολόγο, Σιμόν Ζοζέφ Λεόν Εμμανουέλ, μαρκίσιο ντε Λαμπόρντ (Simon Joseph Léon Emmanuel, Marquis de Labor de , 1807-1869), που το έβγαλε κρυφά από την Ιταλία και το μετέφερε στην πατρίδα του. Το γυναικείο κεφάλι πήρε το όνομα «κεφαλή Λαμπόρντ» και εκτίθεται στο μουσείο του Λούβρου, όπου ο μαρκήσιος ήταν υπεύθυνος αρχαιοτήτων.

Στο **Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης, στην Βιέννη, κατέληξε τμήμα της ζωφόρου με δυο ιππείς και το κεφάλι ενός αλόγου, που πήρε μαζί του, φεύγοντας, άλλος Βενετσιάνος αξιωματικός. Και στο Εθνικό Μουσείο της Κοπεγχάγης φιλοξενούνται δυο κεφάλια από τις νότιες μετώ πες του Παρθενώ να που κάποιος Χάρτμαν, Δανός αξιωματικός των μισθοφόρων, απέκτησε. Και άλλα κομμάτια από τα αρχαία αθηναϊκά μνημεία αρπάχτηκαν και χάθηκαν στα επόμενα χρόνια.**

**Μέσα Μάρτη 1688 (14/24 του μήνα, κατά τον Δημήτριο Καμπούρογλου), οι πρώ τοι Αθηναίοι μπήκαν στις βενετσιάνικες γαλέρες κι αποχώ ρησαν από την πατρίδα τους. Πήραν μαζί τους όσα μπορούσαν να μεταφέρουν. Πολλά από τα αγαθά τους έμειναν στα άδεια σπίτια τους. Ο Μοροζίνι εξέδωσε διαταγή, με την οποία απαγόρευσε στους στρατιώ τες του να μπαίνουν στα εγκαταλειμμένα νοικοκυριά. Όχι για να αποφευχθεί το πλιάτσικο αλλά για να μην κολλήσουν την πανούκλα που είχαν οι ίδιοι μεταδώ σει, με την άφιξή τους, τον προηγούμενο Σεπτέμβρη. Η διαταγή αγνοήθηκε, καθώ ς τα αθηναϊκά σπίτια προκαλούσαν τους λαφυραγωγούς. Ο Μοροζίνι προχώ ρησε στην εκτέλεση των πρώ των που συνελήφθησαν να κλέβουν. Ούτε αυτό σταμάτησε τις διαρπαγές.**

**Με την ελπίδα ότι θα επέστρεφαν στα σπίτια τους σύντομα, οι πολλοί πήγαν στη Σαλαμίνα, έχοντας επικεφαλής τους δημογέροντες Πέτρο Γάσπαρη (που ορίστηκε διοικητής του νησιού) και Αργυρό Μπεναλδή. Ένα χρόνο αργότερα (άνοιξη 1689), Τούρκοι πραγματοποίησαν ξαφνική επιδρομή στο νησί και άρπαξαν 355 γυναίκες και παιδιά. Οι υπόλοιποι Αθηναίοι πρόσφυγες στη Σαλαμίνα σκορπίστηκαν στην Επίδαυρο, την Κόρινθο και την Αίγινα, όπου από την αρχή είχαν εγκατασταθεί και άλλοι με οδηγό τον, αδελφό του Πέτρου, δημογέροντα Δημήτριο Γάσπαρη, τον οποίο οι Βενετσιάνοι όρισαν εκεί διοικητή. Κάποιοι κατέφυγαν στο Ναύπλιο, με τους δημογέροντες Σπυρίδωνα και Μιχαήλ Περούλη να τους εξασφαλίζουν παραχωρήσεις από τους Βενετσιάνους (κυρίως χωράφια στα Ίρια αλλά και επίδομα στους φτωχότερους). Στην υπόλοιπη Πελοπόννησο σκορπίστηκαν άλλες ομάδες με ηγέτες τους Λίμπονες (στην Κορώ νη), τους Καπετανάκηδες (στη Μάνη), τους Βενιζέλους και Ρούφους (στην Πάτρα), τον Γεώ ργιο Δούσμανη (στην Γαστούνη κι από εκεί στην Κέρκυρα) και την οικογένεια Ρέντη στην Κόρινθο. Εκεί κατέφθασαν πεζοπορώ ντας και οι πιο φτωχοί πρόσφυγες αλλά και Αρβανίτες χωρικοί της**

**Αττικής. Ήταν οι τελευταίοι που εγκατέλειψαν την Αθήνα. Τους συνόδευε ισχυρή δύναμη βενετσιάνικού πεζικού, ώ στε να μην γίνουν στόχος επιδρομώ ν. Υπήρξαν και τρία πλοία με Αθηναίους που έπιασαν στην Ζάκυνθο, έχοντας αρχηγούς τα μέλη της οικογένειας Ρο□δη.**

**Την 25η Μάρτη/1η Απρίλη 1688, ο Μοροζίνι μπάρκαρε με τους τελευταίους Βενετσιάνους. Η Αθήνα έμεινε εντελώ ς έρημη από ανθρώ πους. Όχι για πολύ.**

**Οι Τούρκοι εισέβαλαν στην πόλη στις 30 Μάρτη/9 Απρίλη 1688. Δεν βρήκαν ψυχή και στράφηκαν στη λεηλασία των άδειων σπιτιώ ν, ενώ ξέσπασε φοβερή πυρκαγιά. Κατέστρεψε ό,τι είχε απομείνει. Η γη χωρίστηκε σε κτήματα που δημεύτηκαν ως «περιουσία ανταρτώ ν». Πουλήθηκαν σε εξευτελιστικές τιμές, με πολλούς από τους αγοραστές να είναι Έλληνες γειτονικώ ν τόπων αλλά και Αθηναίων που έσπευσαν να εκμεταλλευτούν την περίσταση.**

**Ο τρέχων δόγης της Βενετίας, Μαρκαντόνιο Τζουστινιάνι, έτυχε να πεθάνει εκείνες τις ημέρες. Στις 3 Απρίλη, οι Βενετσιάνοι ανακήρυξαν νέο δόγη τον Μοροζίνι. Η χρυσοστολισμένη γαλέρα «Βουκένταυρος» μετέφερε την είδηση στον Πόρο, όπου ο Μοροζίνι βρισκόταν. Η τελετή για την ανάληψη του αξιώ ματος έγινε επιτόπου, κάτω από τις ιαχές των πληρωμάτων. Μετά, ο νέος δόγης αναχώ ρησε για την Βενετία. Ο Καίνιξμαρκ έμεινε να συνεχίσει την εκστρατεία. Πέθανε τον Σεπτέμβρη (1688) προσπαθώ ντας, μάταια, να κυριεύσει την Χαλκίδα. Πέντε χρόνια αργότερα (1693), ο Μοροζίνι ξαναβρέθηκε στο Αιγαίο. Αρρώ στησε στην Κάρυστο και τον μετέφεραν στο Ναύπλιο, όπου και πέθανε (27 Δεκέμβρη 1693/6 Γενάρη του 1694).**

**Ο Γεώ ργιος Δούσμανης και η διασπορά**

Οι Αθηναίοι πρόσφυγες βρήκαν ζεστή φιλοξενία από τους εκεί Έλληνες, στους τόπους όπου βρέθηκαν, ενώ οι Βενετσιάνοι αξιωματούχοι φρόντισαν ιδιαίτερα για την τακτοποίησή τους. Σε έγγραφα της εποχής, αναφέρεται ότι στις 662 αθηναϊκές οικογένειες που διασκορπίστηκαν στην Πελοπόννησο, ανάλογα με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκαν, δόθηκαν τα εξής:

1. Στους της ανώτερης τάξης, από «τέσσερα ζευγάρια χωραφιών, 30 αξινάρια[216] αμπελιών, 400 ελαιόδεντρα, ένα σπίτι, ένα μαγαζί και ένας κήπος»

2. Στους της επόμενης τάξης, από «τρία ζευγάρια χωραφιών, 20 αξινάρια αμπελιών, 300 ελαιόδεντρα, ένα σπίτι, ένα μαγαζί κι ένας κήπος».

3. Στους της τρίτης τάξης, από «δυο ζευγάρια χωραφιών, 15 αξινάρια αμπελιών, 200 ελαιόδεντρα, ένα σπίτι και ένα μαγαζί».

4. Στους της τελευταίας τάξης, από «ένα ζευγάρι χωραφιών, 8 αξινάρια αμπελιών, 100 ελαιόδεντρα και ένα σπίτι».

Κι όλους τους απάλλαξαν, για έξι χρόνια, από κάθε φορολογία, εκτός από την δεκάτη[217]. Και, σε πολλούς που είχαν συμπεριφερθεί από την αρχή φιλικά προς την Βενετία, οι Βενετσιάνοι απένειμαν τίτλους ευγενείας. Ανάμεσά τους και οι Αθηναίοι δημογέροντες Γεώργιος Δούσμανης, Λεονάρδος Ταρωνίτης, Γεώργιος και Βενιζέλος Ροΐδης, Μάκολας και Αργυρός Μπεναλδής που πήραν τον τίτλο του κόμη. Και στον πρώην μητροπολίτη της Αθήνας, Ιάκωβο Α', με πρόταση του ίδιου του Μοροζίνι, απονεμήθηκε σύνταξη 150 ρεάλια τον μήνα.

Ειδικά για τον Γεώργιο Δούσμανη, οι Βενετσιάνοι αναγνώριζαν τις πολλές υπηρεσίες του με αλλεπάλληλα έγγραφα. Στα 1691, του δώρισαν εκτάσεις και σπίτια στην Γαστούνη, ενώ τον Οκτώβρη του επόμενου χρόνου (1682) αναγνώρισαν το ότι μπήκε επικεφαλής στρατεύματος 2.000 ανδρών (που συντηρούσε με δικά του χρήματα), μετέχοντας στην εκστρατεία ενάντια στους Τούρκους, στον Ισθμό της Κορίνθου. Η συμμετοχή του αυτή ήταν ιδιαίτερα αποδοτική για τον ίδιο και τους δικούς του: Τον επόμενο Οκτώβρη (1683), στον Πόρο όπου ναυλοχούσε, ο Ίδιος ο Φραγκίσκος Μοροζίνι τον έχρισε ιππότη της Βενετσιάνικης Δημοκρατίας, ενώ παράλληλα αυξήθηκαν (1695) οι προς αυτόν παραχωρήσεις κτημάτων στην Γαστούνη. Την ίδια χρονιά, ο Γεώργιος Δούσμανης μετείχε με άλλους καβαλάρηδες σε νίκη των Βενετσιάνων σε μάχη ενάντια στους Τούρκους. Το επόμενο διάστημα (προφανώς, μετά το 1715, όταν η Πελοπόννησος επανακτήθηκε από τους Τούρκους), έφυγε από την Γαστούνη για το βενετοκρατούμενο Ιόνιο. Κατά τις γραφές, αυτός και η οικογένειά του εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα, από όπου έλκουν την καταγωγή τους τα κατοπινά μέλη της οικογένειας, ενώ άλλος κλάδος της οικογένειας μετανάστευσε στην Ρωσία.

Δεν ήταν, όμως, όλοι φιλικοί προς τους πρόσφυγες. Οι Αθηναίοι ένιωθαν ότι, πολλές φορές, η αντιμετώπισή τους από τους Τούρκους δυνάστες ήταν πιο φιλική από την επηρμένη των Βενετσιάνων. Και όχι μόνο.

Ο δάσκαλος και συγγραφέας Κωνσταντίνος Ζησίου (1848 ή 9 - 1928) ανακάλυψε σε εικονοστάσι της οικογένειας του Μαρίνου Τζεντιλίνι[218], στο Αργοστόλι (Κεφαλονιά), μια εικόνα της Παναγίας, που παλιά ανήκε στον Γεώργιο Δούσμανη: Στο κάτω μέρος της, είχε ζωγραφιά με τον ίδιο τον Γεώργιο Δούσμανη, ντυμένο ιππότη, και την οικογένειά του γύρω από ένα τραπέζι, με δυο υπηρέτες να τους σερβίρουν, ενώ από το παράθυρο, σκαρφαλωμένος σε σκάλα, κάποιος τους πυροβολούσε. Μια επιγραφή εξηγούσε ότι η εικόνα αποτελούσε αφιέρωμα για την διάσωσή τους, καθώς, το δεκαπενταύγουστο του 1698, ένας εχθρός πυροβόλησε ενάντιά τους, τραυματίζοντας την γυναίκα του, Μαρία, τον ίδιο τον Δούσμανη και το ένα από τα παιδιά του [219].

Τελικά, ο Δούσμανης δολοφονήθηκε στα 1701: Με δώδεκα πυροβολισμούς, όπως αναφέρει αίτηση των γιων του, με την οποία πέτυχαν, αυτοί και οι απόγονοί τους, να εξακολουθούν να έχουν τον τίτλο του κόμη. Συνέχισαν, έτσι, να απολαμβάνουν τα προνόμια που είχε ο πατέρας τους και τα έσοδα από τα κτήματα που η Βενετσιάνικη Δημοκρατία του παραχώρησε.

Οπωσδήποτε, οι πρόσφυγες αναπολούσαν την Αθήνα, όσο κι αν οι Βενετσιάνοι αξιωματούχοι ανέφεραν ότι «ευγνωμονούσαν την Δημοκρατία», διαπιστώνοντας ότι «η κατάστασή τους είχε βελτιωθεί» σε σχέση με τον προηγούμενο τρόπο της ζωής τους. Στις ιδιωτικές εκδηλώσεις τους τραγουδούσαν:

«Κλαίει το κουσέγιο[220] γι' άρχοντες και το τσαρσί[221] γι' αγάδες

και τα λουτρά του Ροδακιού[222] δεν έχουν πια κυράδες».

Η δημόσια συμπεριφορά τους, όμως, ήταν τέτοια, ώστε ο Ντομένικο Γκρίτι (Domenico Gritti) , Βενετσιάνος επόπτης στην Πελοπόννησο, ανέφερε ότι «καμιά άλλη φυλή δεν είναι άξια

περίθαλψης, πέρα από αυτή των Αθηναίων».

## Η επιστροφή των Αθηναίων

Για τρία χρόνια, ψυχή δεν κυκλοφορούσε στην Αθήνα. Χωρίς τους ραγιάδες, οι Τούρκοι δεν έβρισκαν, για ποιον λόγο να επανέλθουν. Και ο τουρκικός στρατός κυρίως ενδιαφερόταν να κρατήσει την Εύβοια, που εποφθαλμιούσαν οι Βενετσιάνοι. Μια παράδοση αναφέρει ότι επτά νεαροί κυνηγοί από τα Στύρα της Εύβοιας, πέρασαν με καΐκι στην απέναντι ακτή κι έφτασαν, κυνηγώντας, ως την έρημη πόλη. Ανέβηκαν στον λόφο Φιλοπάππου, ψάχνοντας για αγρίμια, μαγεύτηκαν από το τοπίο κι αποφάσισαν να εγκατασταθούν, όντας οι πρώτοι Στυραΐτες της Αθήνας.

Όπως και να έχει, οι σκορπισμένοι ανά την Ελλάδα Αθηναίοι αναπολούσαν την πατρίδα τους. Επιτροπή πέντε Αθηναίων από εκείνους που είχαν καταφύγει στην Αίγινα, επισκέφτηκε τον σερασκέρη (στρατάρχη) Ιμπραήμ στην Χαλκίδα και παρακάλεσε να τους επιτραπεί να γυρίσουν στα σπίτια τους. Ο σερασκέρης έδωσε την άδεια.

Ο Δημήτριος Καμπούρογλου αναφέρει ότι πολλοί θεωρούσαν αιτία, για το κακό που τους βρήκε, την κατάρα εξαιτίας του αφορισμού τους από το πατριαρχείο. Πλησίασαν τον άρχοντα και λόγιο, Αργυρό Μπεναλδή. Ήταν ένθερμος υποστηρικτής των Βενετσιάνων, οι οποίοι τον είχαν χρίσει ιππότη και του είχαν απονείμει τον τίτλο του κόμη. Και είχε ανοίξει σχολείο στο Ναύπλιο, όπου δίδασκε «εγκύκλια μαθήματα», τόσο στα παιδιά των Αθηναίων προσφύγων όσο και σε ντόπια Ελληνόπουλα. Πείσθηκε να στείλει επιστολή στο πατριαρχείο και να ζητήσει συγχώρεση για τις αμαρτίες των Αθηναίων και άρση του αφορισμού. Και μεσολάβησε στους Βενετσιάνους, ώστε να επιτρέψουν στους πρόσφυγες να πάνε στην Αττική, τάχα να μαζέψουν την σοδειά. Οι Βενετσιάνοι όχι μόνο έδωσαν την άδεια αλλά είχαν και την ελπίδα ότι, με τον τρόπο αυτόν, θα μπορούσαν να φορολογήσουν την όποια παραγωγή: Γρήγορα, μαθεύτηκε ότι οι Αθηναίοι δημογέροντες Λεονάρδος Φιλαράς και Δημήτριος Κωλέτης είχαν νοικιάσει τον φόρο της δεκάτης και πήγαιναν στην Αττική να τον εισπράξουν. Η είδηση ξεσήκωσε τους πρόσφυγες. Δημιουργήθηκε κύμα επιστροφής με αρχικό αντικειμενικό σκοπό, όχι τη μόνιμη εγκατάσταση αλλά το μάζεμα της σοδειάς.

Από την πλευρά του, ο πατριάρχης Καλλίνικος Β', όχι μόνο αναίρεσε τον αφορισμό αλλά και μεσολάβησε στην Υψηλή Πύλη ώστε να επιτραπεί ο επαναπατρισμός των Αθηναίων, χωρίς

να υποστούν αντίποινα, ως «θύματα της ευπιστίας τους και της βενετσιάνικης δολιότητας». Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Β' θεώρησε ότι η επιστροφή των φυγάδων ήταν προτιμότερη από την ύπαρξη μιας έρημης πόλης. Παραχώρησε αμνηστία.

Πρέπει να ήταν αρχές του 1690, όταν οι πρώτες εβδομήντα αθηναϊκές οικογένειες τόλμησαν να γυρίσουν στα σπίτια τους. Κατέφθασε και ο Αβδουλάχ πασάς, επικεφαλής στρατιωτικού τμήματος, και στρατοπέδευσε στην περιοχή της πηγής Καλλιρόης. Επιτροπή Αθηναίων πήγε να τον συναντήσει. Ο πασάς την καλοδέχτηκε και ρώτησε, αν έχουν επιστρέψει πολλοί. Ο τουρκομαθής Νικόλαος Χειλάς απάντησε για λογαριασμό όλων ότι έχουν γυρίσει λίγοι αλλά θα έρχονταν και οι υπόλοιποι. Απλά, τότε ζούσαν ελεύθεροι και έπρεπε να πεισθούν πως δεν θα είχαν προβλήματα με την επιστροφή τους. Και, όσοι ήδη γύρισαν, θα προσπαθούσαν να φέρουν και τους άλλους, ώστε να ξαναγεμίσει ο τόπος ανθρώπους. Ο πασάς χάρισε στον Χειλά ένα δαχτυλίδι και ανακοίνωσε ότι οι Αθηναίοι που παλιννοστούσαν, θα έπαιρναν πίσω την παλιά τους περιουσία και θα είχαν τριετή απαλλαγή από κάθε φόρο.

Μπροστά στο κύμα επιστροφής των Αθηναίων, οι Βενετσιάνοι απείλησαν ότι θα κατασχέσουν τα, από την εποχή του εκπατρισμού, αποθηκευμένα στην Αίγινα υπάρχοντα εκείνων που δεν επρόκειτο να ξαναφύγουν από την Αττική. Άρχισαν να οργανώνουν στρατιωτικό απόσπασμα, για να το στείλουν στην Αθήνα, με σκοπό να υποχρεώσει, όσους είχαν γυρίσει, να ξαναφύγουν αλλά η επιχείρηση αυτή ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε. Κι εξόπλισαν συμμορίες (Αρβανιτών κυρίως) που έκαναν επιδρομές ως τα περίχωρα της Αθήνας και λεηλατούσαν κτήματα και σπίτια. Για να γλιτώσουν από τον νέο μπελά, οι Αθηναίοι δήλωσαν ότι αναγνωρίζουν την βενετσιάνικη κυριαρχία και προσφέρθηκαν να πληρώνουν φόρο στην Βενετία. Συμφωνήθηκε η πόλη να καταβάλλει δυο χιλιάδες δουκάτα τον χρόνο. Η συμφωνία ίσχυσε μέχρι το 1699, οπότε έληξε προσωρινά ο τουρκοβενετικός πόλεμος.

Παράλληλα, όμως, οι Βενετσιάνοι προσπαθούσαν να αποτρέψουν την επιστροφή στην Αθήνα εκείνων που εξακολουθούσαν να βρίσκονται στα εδάφη τους. Στα 1700, Αθηναίοι πρόκριτοι, μαζί με τον αρχιευνούχο του σουλτανικού χαρεμιού, επισκέφτηκαν τον πρεσβευτή (βάιλο) της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη: Του παραπονέθηκαν για τα εμπόδια που οι Βενετσιάνοι της Πελοποννήσου εξακολουθούσαν να βάζουν στους πρόσφυγες, οι οποίοι επιθυμούσαν να γυρίσουν στην Αθήνα. Σε άλλη στιγμή, στον ίδιο πρεσβευτή διαμαρτυρήθηκε ο τότε «μέγας δραγουμάνος» (μέγας διερμηνέας), Νικόλαος Μαυροκορδάτος (ο μετέπειτα ηγεμόνας της Μολδοβλαχίας) και «εξέφρασε την έκπληξή του, επειδή οι βενετσιάνικες αρχές απαγόρευαν την επάνοδο των Αθηναίων, όπως υπαγόρευαν οι (ανάμεσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία και την Βενετία) συνθήκες».

Κάποια έγγραφα της εποχής, που διασώθηκαν, αναφέρουν ότι ένας Αθηναίος (Μπασκαλάκος το όνομά του) υποχρεώθηκε να πληρώσει 500 ρεάλια εγγύηση, για να μπορέσει να πάει, από την Πελοπόννησο, στην Αττική. Και ο ανιψιός του άρχοντα Ιωάννη Μπενιζέλου (και γιος ενός από τους άρχοντες Παλαιολόγους) κατάφερε να φύγει για την Αθήνα, μόνο όταν άφησε ομήρους την γυναίκα του και τα παιδιά τους.

Παρ' όλα αυτά, οι Αθηναίοι της διασποράς ξαναγυρνούσαν στα παλιά τους μέρη. Οι περιουσίες και τα κτήματα όσων αρνήθηκαν να επιστρέψουν, κατασχέθηκαν από τους Τούρκους. Από τους άρχοντες, οι Λατίνος, Μπενιζέλος, Παλαιολόγος και κάποιοι ακόμη, ταξίδεψαν στην Κωνσταντινούπολη και αγόρασαν, με συμβολική τιμή, τα κατασχεμένα. Τα πουλούσαν, έπειτα, σε άλλους, σε ακριβότερες τιμές. Αυτή η εξέλιξη επανέφερε την διχόνοια του πρόσφατου παρελθόντος. Μάλιστα, αποκαλούσαν «μουλτεζίμηδες», που, κυριολεκτικά, σημαίνει εκμισθωτές φόρων, αυτούς που επωφελήθηκαν.

Με τον καιρό, ξεθάρρεψαν και λίγοι Τούρκοι, από εκείνους που είχαν φύγει (το 1687). Γύρισαν αλλά με φόβο, καθώς πια αποτελούσαν ελάχιστη μειοψηφία. Αναγκάστηκαν να κλειστούν στο κάστρο της Ακρόπολης, καθώς συμμορίες, από την βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο κυρίως, έκαναν επιδρομές μέχρι και μέσα στην πόλη και τους λήστευαν. Η συμφωνία με τους Βενετσιάνους για απαλλαγή από τις επιδρομές υποτίθεται ότι αφορούσε τους χριστιανούς της Αττικής. Για να σταματήσουν αυτές οι λεηλασίες, κατέφθασε στην Αθήνα τουρκική φρουρά, ενώ ξεκίνησε και η αποκατάσταση της οχύρωσης στην Ακρόπολη. Ολοκληρώθηκε στα 1708, κάτω από την εποπτεία κάποιου βοεβόδα, Μουσταφά εφέντη, όπως ανέφερε σχετική πινακίδα.

## Ο Ταρωνίτης και οι άλλοι

Οι ερευνητές υπολογίζουν ότι γύρισαν στα πατρικά τους σπίτια οκτώ με εννέα χιλιάδες Αθηναίοι. Πολλοί απέφυγαν να επιστρέψουν, προτιμώντας να μείνουν σε εδάφη κάτω από την βενετσιάνικη κατοχή. Από τις γνωστότερες αρχοντικές οικογένειες, κάποιοι απόγονοι εκείνου του Λίσμπονα που οι Τούρκοι είχαν διαμελίσει, προτίμησαν να μείνουν στην Κορώνη, αν και ο πια ηλικιωμένος αδελφός του επαναπατρίστηκε στην Αθήνα (μια εγγονή του παντρεύτηκε τον γιο του Βενιζέλου Ρίτσου, στη Μεθώνη). Η ισχυρή αθηναϊκή οικογένεια Ροΐδη παρέμεινε στην Πελοπόννησο, ενώ ένας κλάδος της εγκαταστάθηκε στην Ζάκυνθο: Στα 1704, της δόθηκε ο τίτλος του κόμη, με δικαίωμα να μεταβιβάζεται στους απογόνους

τους. Γύρω στα δέκα χρόνια αργότερα (ανάμεσα στα 1716 και 1720), ο Σταμάτης Ροΐδης μετανάστευσε στην Χίο, από την Πελοπόννησο, ενώ, μετά το 1822, τα μέλη της οικογένειάς του διασκορπίστηκαν στη Σύρο και στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου αλλά και στην Αθήνα.

Τα μέλη της οικογένειας Ρέντη παρέμειναν στην Κόρινθο, ενώ οι Καπετανάκηδες προτίμησαν τη Μάνη. Ο αθηναϊκός κλάδος της οικογένειας των Ρούφων συνδέθηκε με τους Μπενιζέλους και δημιούργησαν τη μεγάλη αρχοντική οικογένεια στην Πάτρα. Βενετσιάνικος κατάλογος εμπόρων της Πάτρας (του 1698) ανέφερε τους Γεώργιο και Σταμάτιο Ρούφο, που «προέρχονταν από την Αθήνα».

Ο γεννημένος γύρω στα 1670 Αθηναίος, Λεονάρδος Ταρωνίτης, ήταν εγκαταστημένος στο Ναύπλιο, απολάμβανε τον τίτλο και τα οφέλη του κόμη και είχε αναλάβει την φρούρηση του Παλαμηδιού. Κατά τις γραφές, είχε το στρατιωτικό αξίωμα του συνταγματάρχη (κολονέλου). Η φύλαξη του κάστρου του είχε ανατεθεί, επειδή «ήταν ο πιο ανδρειωμένος». Έμενε πάνω στο Παλαμήδι με την γυναίκα του, Κασσάνδρα (κόρη του Χαλκοκονδύλη), και τα παιδιά του, τον 6χρονο Γιαννάκη και τον 4χρονο Διονύση, με την Βενετσιάνα παραμάνα τους, που είχε το παρατσούκλι Κούτσω, «γιατί ήταν κουτσή».

Οι Τούρκοι έκαναν έφοδο να πάρουν το φρούριο στα 1715. Ο Ταρωνίτης και οι στρατιώτες του αμύνονταν σθεναρά αλλά ο επικεφαλής των κανονιοβολητών (κάποιος Σαλαχώραγας, υποτίθεται εκχριστιανισμένος Τούρκος) βούλωσε τα στόμια των κανονιών κι άνοιξε τις πύλες του κάστρου:

«Ανάθεμα το Σάλα / που βούλωσε τα τόπια», αφηγείται ο δημοτικός στίχος.

Όταν το είδε αυτό η Κασσάνδρα, έκρυψε σε ένα πάπλωμα, όσα νομίσματα είχαν, τα έραψε και τύλιξε με αυτό τα παιδιά της. Κρύφτηκαν στην εκκλησία του Αγίου Ανδρέα[223], «όπου είναι δυο κανόνια μπρούτζινα και γράφουν ακόμα το όνομα του Ταρωνίτη». Οι εισβολείς πήραν το φρούριο, έγδυσαν τον Ταρωνίτη και τον έριξαν σε ένα υπόγειο κελί. Ανακάλυψαν και την Κασσάνδρα που πρόλαβε να ρίξει το πάπλωμα πάνω σε μια παπλωματοθήκη. Η Κούτσω ζήτησε μια κούνια κι ένα πάπλωμα «για τα παιδιά», υποθέτοντας ότι θα της έδιναν εκείνο που είχε ραμμένα μέσα του τα νομίσματα. Οι Τούρκοι, όμως, της πήγαν τα ρούχα του Ταρωνίτη, να σκεπάσει τα παιδιά με αυτά. Τα είδε η Κασσάνδρα, νόμισε τον άνδρα της σκοτωμένο και λιποθύμησε. Οι Τούρκοι κατάλαβαν ότι είχαν να κάνουν με την γυναίκα του φρούραρχου και την άρχισαν στις περιποιήσεις. Έβγαλαν και τον Ταρωνίτη από το κελί και παραχώρησαν στην οικογένεια έναν «καλύτερον οντά», μαζί με το περιώνυμο στρώμα. Η

Κούτσω έμεινε μαζί τους «και ανάστησε τα παιδιά μαζί με τα επτά παιδιά του αδελφού της κυράς του, του Νικολάκη του Χαλκοκονδύλη».

Γόνος της ίδιας οικογένειας, ο κόμης Νικολός Ταρωνίτης («του ποτε Λεονάρδου») βρέθηκε έμπορος στην Βενετία, όπου και πλούτισε. Πέθανε στα 1748 και άφησε τεράστια περιουσία, την οποία κληροδότησε στην ελληνική παροικία της Βενετίας και στην Αθήνα.

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ**

**214**. Το ρεάλι ήταν ισπανικό νόμισμα και, στα 2002, ισοδυναμούσε με το ένα τέταρτο της πεσέτας (166,386 πεσέτες αντικαταστάθηκαν από ένα ευρώ).

**215**. Βλ. κεφάλαιο 12, «το λιοντάρι και το Πόρτο Λεόνε».

**216**. Αξινάρι (=μικρή αξίνα): η γη που μπορεί κάποιος να καλλιεργήσει σε μια μέρα.

**217**. Φόρος της δεκάτης: Φόρος σε χρήμα ή είδος, ίσος με το ένα δέκατο της μικτής αξίας της παραγωγής.

**218**. Μαρίνος Τζεντιλίνι: Διάσημος Βενετσιάνος μηχανικός που τον ΙΣΤ' εγκαταστάθηκε στην Κεφαλονιά, με τους απογόνους του να εξελληνίζονται και να παραμένουν στην Ελλάδα.

**219**. Κωνσταντίνου Ζησίου, « Κεφαλληνίας χριστιανικαί αρχαιότητες» (1901).

**220**. Κουσέγιο, η «βουλή» των δημογερόντων.

**221**. Τσαρσί, το παζάρι.

**222**. Η συνοικία του Ροδακιού εκτεινόταν στη σημερινή περιοχή της πλατείας Συντάγματος.

**223**. Ο Άγιος Ανδρέας είναι εκκλησάκι μέσα στο Παλαμήδη. Κτίστηκε το 1712 από τον Αυγουστίνο Σαγρέδο στον προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα, του πρώτου προμαχώνα του κάστρου, δίπλα στη μετέπειτα φυλακή του Κολοκοτρώνη.

(τελευταία επεξεργασία, 20 Νοεμβρίου 2020)